

Metka Peserl

UDK 821.163.6.09-1:23/28

Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

Duhovnost v literaturi

»Pisati o duhovnosti je v našem globoko posvetnem času sicer nenavadna in za mnoge povsem odvečna zadeva. Mislim pa, da gre za preveč pomembne zadeve, da jih ne bi spustili v polje našega premišljevanja.« Tako je pisal Vlado Šav v eni lanskih števil Dialogov.¹ To stališče nadgrajuje v nadaljevanju, kjer razpravlja o zadržanem odnosu našega izobraženstva do vsega, kar se tiče duhovnega. Pojem *duhovnost* se navadno uporablja v približnih pomenih, strokovnjaki ga nekritično vključujejo v kontekst proučevanja različnih področij in jim najpogosteje predstavlja sinonim abstraktnosti, nadčutnosti, metafizike, *duševnosti*. S pojmom duševnost in duhovnost sta povezana tudi izraza duh in duša, njihove pomenske obsege pa bom opredelila v nadaljevanju.

Navadno govorimo o dveh ravneh stvarnosti: čutom zaznavni in čutom nezaznavni. V področje zaznavnega sodijo materialne stvari, ki jih lahko zaznamo s čutili (vidimo, slišimo ali se jih dotaknemo). Drugo, s čuti nezaznavno stvarnost, pa predstavljajo pojmi, ki jih ne moremo čutno zaznati, pa kljub temu obstajajo. Tovrstno stvarnost, ki temelji na duševnih procesih — mislih, čustvih, motivaciji, volji —, občutimo z bolj prefinjenimi čuti, kot so um, intelekt, intuicija. Teh »čutov« ne moremo videti, pa vendar je njihov obstoj nesporen. Sprejeti moramo tudi obstoj stvari, ki jih ne vidimo, slišimo ali čutimo, saj bi bili drugače omejeni na predmetno (in plehko) doživljanje stvarnosti.

Kot pravi Vlado Šav, so to tudi vprašanja, ki na splošno pogojujejo človekovo duhovnost kot njegovo najvišjo, najzlahtnejšo obliko *radovednosti*. Potreba po spoznavanju in raziskovanju je opazna že pri opicah, le da je to raziskovanje vidnega in otipljivega. Za razliko od tega zmore človek več, lahko namreč ugotavlja *nevidno*, kljub temu pa se večina ljudi ukvarja predvsem z vidnim in otipljivim in jim je omenjena nevidna realnost domala tuja.²

V območju čutno nezaznavne stvarnosti pa obstaja še težje zaznavno področje, ki ga označuje izraz duhovnost. Nanaša se na vse, kar je povezano z doživljanjem sveta s stališča dejanske človekove bitnosti, za katero bom uporabljala izraz duša. O tej temi se ne učimo ne v šoli ne v praktičnem življenju, zato jo zaslutimo le v stiku z življenjskimi vprašanji: *kje sem, od kod prihajam in kam grem*. To so ključna filozofska vprašanja o smislu, brez katerega ni možna ustvarjalna človeška eksistenca, saj ga zahtevata razum in intuicija. Zato človeštvo že od samega začetka spremljajo različne razlage smisla, ki so ga pretežno oblikovale religije in filozofske smeri, v zadnjih stoletjih pa vse bolj tudi znanost, le da ta izhaja iz zaznavnega in na podlagi tega dokazuje nezaznavno.

Prav presenetljivo je, koliko energije in sredstev so ljudje skozi zgodovino posvečali duhovnemu iskanju in razvoju. To je bil neločljiv del njihovega življenja, osnova vsega drugega, vsaj če

¹ Vlado Šav (2001). Gledališka transgresija Jerzyja Grotowskega ali zahodna duhovna iniciacija med Elevzino in Vroclavom. Dialogi XXXVII, št. 3-4, str. 39-56.

² Prav tam.

govorimo o času pred razmahom renesanse, ko sta se pomen in vpliv duhovnosti (zlasti v smislu religije) drastično zmanjšala zaradi močnega poudarka na posvetni, znanstveni miselnosti. Tradicionalno se je znanje, ki je bilo temelj praktičnega duhovnega življenja, prenašalo preko svetnikov in modrecev, zapisano pa je bilo v svetih knjigah. Tudi sodobna dognanja o duhovnosti v glavnem temeljijo na starodavnih zapisih iz raznih tradicij. Zato menim, da je verodostojne odgovore na vprašanja, ki zadevajo dušo oz. duhovnost, najbolje poiskati v spisih, na katerih temeljijo avtentične svetovne religije. Ne mislim na religije kot masovna gibanja, v katerih neredko prevladujejo sentimentalizem, verski fanatizem, slepa vera ipd., ampak na temeljne duhovne resnice, ki predstavljajo njihovo bistvo ter pojasnjujejo dušo in njeno naravo. Težko je določiti jasno mejo med izvornimi duhovnimi nauki in nauki, ki so v religioznih institucijah razširjeni danes, po mnogih stoletjih in tisočletjih prilagajanja. Da bi to sploh bilo možno, bi bilo treba natančno določiti pomenski obseg pojmov vera in religija, duhovnost in filozofija, toda to že presega namen tega besedila.

Izmed svetih knjig, ki obravnavajo duhovnost, sem za podlago svoje analize duhovnosti v literaturi izbrala *Bhagavad-gito*. V članku se opiram na slovenski prevod z naslovom *Bhagavad-gita, kakršna je*, ki jo je iz sanskerta v angleščino prevedel in komentiral A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada³ (upoštevala sem predvsem luciden prevod pesnitve, ne pa tudi komentarja, saj bi se ta utegnil zdeti pristranski in subjektiven). Ta knjiga, ki predstavlja povzetek obširne klasične vedske literature, izčrpno, stvarno, logično in argumentirano prikaže duhovno znanje, ki ga že več tisočletij živijo milijoni ljudi. V njej so zaključki, ki z logičnimi izpeljavami, nazornimi analogijami in podrobnimi pojasnili predstavijo pet tem: dušo (*dživa*), Boga (*išvara*), naravo (*prakriti*), čas (*kala*) in delovanje (*karma*).

S tematiko človekove duše in njenega obstoja so se poleg modrecev, duhovnikov in svečenikov ukvarjali tudi filozofi, teologi in psihologi. Prav za te vede je značilno, da ne temeljijo nujno na eksperimentalnem dokazovanju hipotez, saj se ukvarjajo s področjem življenja, kjer pojmov ni mogoče zaznati s čuti, pa so kljub temu logično dokazljivi oz. zaznavni z neposredno izkušnjo na višji, intuitivni ravni. Dokazi temeljijo na zdravem razumu, logičnem sklepanju in duhovnem izkustvu, prav zato pa odgovori na vprašanja v mnogih primerih ostajajo odprti (popolna objektivnost namreč ni možna) in niso splošno sprejeti.

Izhodiščna predpostavka razpravljanja o duhovnosti je dejstvo o pojmovanju človeka kot triplastnega bitja, »sestavljenega« iz materialne, duševne in duhovne komponente. Seveda so vse tri medsebojno povezane in prepletene, kljub temu pa med njimi obstajajo bistvene razlike, ki omogočajo (vsaj teoretično) ločevanje. S tem so povezane tudi naslednje definicije.

Telo je vidni del človeka; lahko ga vidimo, slišimo, okusimo, otipamo — dostopno je čutni zaznavi. Rodi se, raste, se razvija, občuti bolezen, staranje in nazadnje smrt. Je skupek molekul, ki so povezane v tkiva in ta tvorijo tako zunanje kot notranje telesne organe in dele. Glede na to, da materialni elementi sami po sebi nimajo lastnosti živosti, je telo pravzaprav celota neživih substanc.

Duh je tisto, kar ni dostopno čutni zaznavi, pa je kljub temu opazno, posredno zaznavno in v določenem smislu tudi merljivo. Pojem duh zajema čustva, hotenje, razmišljanje, razsojanje, spominjanje, domišljijo, torej predvsem duševno plast človeka. Čeprav je to »subtilno materijo« težko neposredno eksperimentalno dokazati, se je vendarle zavedamo.⁴

Duša je gonilo materiji, je nosilec zavesti, pogoj živosti telesa in duha. Ko pride v stik z materijo (spočeto je živo bitje), se začneta razvijati tako telo kot duh živega bitja. Enostaven dokaz tega je

³ A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada (1998). *Bhagavad-gita, kakršna je*. Bhaktivedanta Book Trust International, Inc.

⁴ V SSKJ ima 'duh' poleg omenjenega nekaj pomenov, ki so splošno uveljavljeni in sprejeti (duh v smislu splošnih miselnih, nazorskih značilnosti (duh časa in razne izpeljanke, npr. duhovna zgodovina) ali splošnega psihičnega razpoloženja (tekmovalni duh); bitje netvarne narave). V drugih primerih pa ločevanje pojmov duh in duša ni jasno določeno, pomenski obseg besed se prekriva.

dejstvo, da je po smrti živega bitja telo še vedno fizično obstoječe, manjka pa mu živost, zavest, zato vsako stvar, ki je brez teh lastnosti, označimo kot mrtvo oz. neživo.

Pomenski obseg izrazov duh in duša se je skozi zgodovino postopno spreminjal. Izraz duša je prevod grške besede *psyché*, podobno kot lat. *anima*, v znanosti pa ga pogosto občutijo kot zastarelega in ga nadomeščajo z izrazi zavest, duševnost, duh, mental, psihični aparat, življenjska sila; v prvotni obliki jo uporabljajo predvsem teologi, nekateri filozofi in tudi literarni znanstveniki. Slovenska beseda duša je preko korena *dych-* povezana z »dihati«, podobno kot grška beseda izhaja iz *pihati*, *dihati*, *živeti*. Slovar slovenskega knjižnega jezika dopušča rabo pojmov duh in duša kot sinonimov, to pojmovanje je v veliki meri prisotno v vsakdanjem in strokovnem besedišču. Tako je duhovnost večinoma sinonim za nekaj abstraktnega, mističnega, nadčutnega, metafizičnega ali iracionalnega. Upoštevač zaključke duhovne literature, ki se do duhovnosti opredeljuje drugače, je mogoče tako v praktični kot strokovni rabi med definicijo duhovnosti in duševnosti začrtati jasnejšo mejo.

Duh in duša sta komponenti, ki sta si po nemerljivosti in empirični nedokazljivosti dejansko sorodni, kljub temu pa se njuna pomenska obsega ne prekrivata ali se vsaj naj ne bi prekrivala, kot v današnji slovenščini. Po zgornji opredelitvi obeh pojmov je razlika jasna: brez duše je duh inerten, praktično nima smisla; duša je vir interesov in želja, ki so podlaga duševnih procesov, pa vendar je ločena od njih. To pojmovanje izvira iz spoznanja, da duša nikoli ne neha obstajati, se ne rodi in ne umre, medtem ko se procesi, povezani z duhom, končajo ob smrti ali poškodbi telesa. Duše se niti s psihološkimi niti z biološkimi raziskovanji ne da empirično dokazati (razen posredno, po »sledeh«, ki jih pušča za seboj, podobno kot mnoge delce v kvantni fiziki). Simptomi prisotnosti duše so živost, zavedanje, željnost, ustvarjalnost, aktivnost. Glede na to, da se z lastnostmi duha ukvarja psihologija in je to splošno znano, se bom osredotočila predvsem na opis duše s stališča *Bhagavad-gite* in filozofije antičnih filozofov.

Aksiom indijske filozofske tradicije je, da ima vse, kar je živo, dušo, oz. še bolje, je duša, nameščena v telo in duha. Duša je bistvo vseh živih bitij ne glede na razvitost njihovega telesa in duha — duša v »telesu«¹ rastline tej omogoča rast, delovanje, razmnoževanje, čeprav je njen duh skoraj nerazvit (težko bi rekli, da razmišlja, čustvuje, želi enako aktivno kot višje razvita bitja). Njeno delovanje je strogo določeno s programom kemičnih procesov. Zelo preprosto je tudi telo enocelične živali, kljub temu pa je očitna prisotnost duše, saj se premika, hrani, razmnožuje, uči in kaže simptome zavedanja okolice; čeprav so ti simptomi bežni in preprosti, so v principu enaki človeškim. Prisotnost duše je torej nujen pogoj za življenje. Povezana s tem je trditev, da je enaka duša v telesu rastlin, živali in ljudi, toda duh in telo sta pri vsaki vrsti živih bitij različno razvita. Vse, kar doživljamo, čutimo, mislimo, prav vsi procesi, ki po raznih definicijah dokazujejo človekovo živost in zavedanje, so tako posledica aktivnosti duše. Čuti, um, intelekt — vse to služi duši kot orodje pri odkrivanju in spoznavanju, samo po sebi pa ne more obstajati. Duša doživlja stvarnost posredno, preko čutov, vendar ti hkrati delujejo kot »filtri«, zato je zaznava popačena. Šele ko človek z duhovnimi procesi in ozaveščanjem spozna svoj izvorni položaj (torej da je kot duša večen in neuničljiv), lahko deluje in čuti na tej ravni. Postopoma preseže materialne iluzije in je zmožen obstajati na ravni čiste zavesti.

Zaradi delovanja celic in reakcij v njih se telo vsak trenutek spreminja ter tako raste in se stara. Duša pa je večna in kljub spremembam v telesu in duhu ostaja enaka. Kot individualna zavest prežema celotno bitje posameznika, zato se vsakdo zaveda bolečin in ugodja svojega lastnega telesa. Duša naj bi bila velika približno en angstrom (10^{-10} metra; ta mera je izračunana na podlagi citata iz Švetašvatara Upanišada, kjer je velikost duše za lažjo predstavo opisana kot ena desetisočinka konice lasu) in je v telesu vsakega živega bitja. Duša se nikoli ne rodi in nikoli ne umre, ker pa vstopi in izstopi iz materialnega telesa, se rodi in umre telo. Ni nastala, ne nastaja in ne bo nastala, torej ne moremo govoriti o njeni preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Nerojena je, večna, zmeraj enaka in prvobitna, ni ubita, ko je ubito telo; kakor človek oblači nova oblačila in odvrže stara, tako duša vstopa v nova materialna telesa in zapušča stara in nekoristna. Ne moremo

je neposredno zaznati, ker so naši čuti materialni in ne morejo občutiti duhovne dimenzije. Pri proučevanju duhovnih tem se je torej treba zanesti predvsem na avtoriteto duhovnih knjig in na osebné izkušnje.

Poznavalcu starih indijskih spisov se zdi razmišljanje očetov klasične filozofije o duši očitno obarvano z idejami iz *Ved* (katerih del je tudi *Bhagavad-gita*). Sokrat in Platon učita, da je človek iz telesa in duše, ta pa je po svoji bitnosti enaka idejam. Bolj ko je duša odvisna od telesa, bolj se oddaljuje od svoje prave bitnosti in je vedno manj sposobna za spoznavanje idej. Le če se omejuje samo nase, je njeno umovanje čisto in brez blodenj, saj je le v tem primeru v družbi sebi sorodnega, namreč idej, ki so večno stalne in nespremenljive. Telo je torej istovetno z minljivim, duša pa z večnim.

Po svoji naravi je duša božanska; njen naravni položaj je gospodovati umrljivemu telesu, ki predstavlja nižjo naravo. Ko telo propade, duša njegovo smrt preživi in čez nekaj časa vstopi v novo telo (reinkarnacija). Če odide od starega telesa oskrunjena s čutnimi nasladami, torej če je človek vse življenje zadovoljeval le potrebe in strasti telesa ter ne pozna nobenih drugih realnosti kot fizično zaznavno, neutelešena duša nemirno blodi okoli pokopališča, kjer je pokopano zadnje telo. Ker je vsa prepojena z nabojem telesne snovnosti, hrepeni po novem telesu, dokler se ne vrne v kako njenemu značaju in lastnostim ustrezno telo (največkrat postopoma drsi proti živalskim oblikam, ki ustrezajo njenim nagnjenjem za časa življenja). Če človek živi bolj skladno z naravnim redom ter goji vsaj nekatere dobre lastnosti in značajske poteze (npr. poštenost in pravičnost oz. kar se lahko pridobi z zmernim prizadevanjem brez pomoči filozofije in umske spoznavne), se ponovno utelesi v človeški obliki s približno enako razvito zavestjo. Večno bivanje med bogovi pa je omogočeno samo tistim dušam, ki se v življenju odrekajo vsemu, kar je v zvezi s telesom, in težijo le k spoznavanju resnice, poleg tega pa gojijo čisto krepost. Če je duša v takem stanju, odide na kraj, ki ji je enak, torej neviden, božanski in moder. Tam najde blaženo srečo, rešena blodenj in nespameti, strahov in divjih poželenj. Take čiste duše so po njunem mnenju le filozofi, ljubitelji modrosti.⁵ Ko Sokrat dokaže neumrljivost duše, doda, da je človekova glavna naloga v življenju skrbeti za usodo duše po smrti, saj mora ta na onem svetu stopiti pred sodnike, ki ji glede na kakovosti določijo način nadaljnjega življenja.⁶

Platon in Sokrat prav tako verjameta, da je duša nevidna in nespremenljiva, telo pa ima za pomočnika pri raziskovanju sveta. Pri tem uporablja njegove oči, ušesa in druge čute, ki pa jo zmedejo s predstavami spremenljivega in ne more več spoznavati na ravni idej. Če pa sama raziskuje na področjih, kjer je večno, nesmrtno in nespremenljivo, živi tam med absolutnimi realnostmi, neodvisna in stanovitna v svetu idej. Vsak iskalec resnice po mnenju teh dveh filozofov pride do spoznanja, da je duša zvezana jetnica v telesu, prisiljena opazovati svet ne sama iz sebe, temveč skozi zamrežena okna svoje ječe, zaradi česar je v popolni nevednosti. Prijatelji modrosti ugotavljajo, da je opazovanje s telesnimi čutili polno prevar, zato dušo vzdobujajo, naj se osamosvoji in naj zaupa samo sebi.⁷

Iz vsega tega sledi, da je duša najbolj sorodna temu, kar je božansko, neumrljivo, izvenčutno, enovito, nerazkrojno, stalno in nespremenljivo, telo pa temu, kar je človeško, umrljivo, mnogolično, čutno, razkrojno, nestalno in spremenljivo.

Duša in duhovnost

Neposredno povezana s pojmom duša in duh sta pojma duševnost in duhovnost. Na prvi pogled bi zaradi izstopajoče enakega korena samodejno zaključili, da je z dušo povezano področje duševnost

⁵ Po Platon, Poslednji dnevi Sokrata (1988). Ljubljana: Slovenska matica, 133, 179.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

in področje, povezano z duhom, duhovnost, podrobnejši razmislek pa pokaže, da je ravno obratno. Glede na glasovne značilnosti besed bi bila prva razlaga sicer najbolj enostavna, ker pa je termin duševnost v znanstvenih krogih že dolgo uveljavljen kot skupek človekovih miselnih, čustvenih in voljnih aktivnosti, torej psihičnih procesov, je zaradi razločevanja za označitev nematerialne, z dušo povezane komponente živega bitja, najbolje uporabiti izraz duhovnost (tudi izraz »duhovnik« pomeni osebo, ki uči o duši, ne le o duhu).

Zelo jedrnat in v literarnem smislu relevantno definicijo duhovnosti je izdelal Vlado Šav: »Duhovnost je mnogo več kot formalna pripadnost nekemu religioznemu sistemu in opravljanje njegovih zapovedanih praks. Duhovnost je v svojem bistvu *posameznikovo spraševanje po temeljni resničnosti sebe in sveta in dejavno, osebno iskanje v to smer.*«⁸ Ta definicija je kljub svoji kratkosti presenetljivo široka in kompleksna, saj je nešteto načinov, s katerimi se lahko posameznik približa duhovnim izkušnjam in spoznanjem. Eden od načinov duhovnega poglobljanja je vsekakor tudi umetnost. Umetniki so pogosto ljudje, ki jih materialistične vrednote ne zadovoljujejo in iščejo v življenju nekaj več. V nadaljevanju se bom osredotočila na elemente duhovnosti, ki jih najdemo v literaturi in se lahko pojavljajo kot motivi, teme ali ideje, izpostavila pa jih bom ob primerih nekaterih pesmi slovenskih pesnikov.

Duhovnost v literaturi

Naj apliciram pojem duhovnost na teorijo o temeljnih sestavinah literarnega dela (po Kosu). Tri vrste osnovnih elementov sestavljajo vse plasti besedne umetnine — vsebino, motive, teme, ideje, pa tudi notranjo formo in različne sloje zunanje forme. Oznaka »duhovno« je primerna predvsem za sestavine v okviru idejno-racionalne ravni. Z razmišljanjem in razumevanjem se človek namreč približa spoznanju o objektivni resnici, predmet spoznavanja pa so predvsem ideje in načela, ki omogočajo človekovo osebnostno rast. Seveda niso same po sebi duhovne vse idejno-racionalne prvine, pač pa le tiste, ki ustrezajo definiciji pojma duhovno. Čustvena stanja so posledica vzgibov, vplivov iz okolja in če o njih še tako razmišljamo, nismo kaj dosti bližje objektivni, ampak le subjektivni resnici — svojemu duhu oz. duševnosti. Prav tako je seveda možno, da je neka emotivno-afektivna prvina povezana s kako duhovno izkušnjo in je v tem primeru seveda duhovna, ne le duševna. Snovno-materialne prvine pa same po sebi ne morejo biti duhovne, saj je duhovno že v osnovi nematerialno. Za lažjo predstavljivost navajam nekaj (poenostavljenih) primerov materialnih, duševnih in duhovnih tem, motivov ter idej.

Materialne teme so npr. delo, bojevanje, prehranjevanje, zabava, družbeni pojavi (politika, proletarizacija, propad kmetov, vojna), torej vse, kar je v svetu opazno na prvi pogled in objektivno zaznavno. Motivi v okviru tega so opisi predmetov, delo na kmetiji ali v tovarni, dogodki, podobe iz narave ipd. Taka besedila pogosto nosijo materialne ideje: bogataš ima največjo moč, boriti se je treba za zemljo, kakor se obnašaš do staršev, tako se bodo otroci do tebe ipd. Taka literatura glede na mojo opredelitev nima tesnejše zveze z duhovnostjo, saj v njej prevladuje mimetičnost oz. opis materialnega, najočitnejša tovrstna literatura pa je iz literarnega obdobja realizma.

Literarni motiv lahko opredelimo kot duševnega v primerih, ko je očitno, da pisec izpoveduje svoja čustva, občutke, želje, potrebe, hrepenenja, dvome oz. karkoli, kar se nanaša na njegovo doživljanje drugih živih bitij, narave, življenjskega okolja, dela in podobno. Neki materialni motiv lahko tako vzbudi duševno reakcijo in v tem primeru je celota opredeljena kot duševni proces (vtis — občutek — čustvo). Duševne teme so tako na primer nesrečna ljubezen, bolečina zaradi neizpolnjenih želja, obup kmetov ali meščanov zaradi težkega življenja, spominjanje na mladost, občutek umirjenosti ob vtisih iz narave, strah pred vojno in trpljenjem.

Sem prav tako spadajo motivi in teme, povezane z moralo, torej sodbe glede dobrega in zla, pravice in krivice, pravičnega in napačnega, skratka s sistemom vrednot, ki nam jih privzgoji

⁸ Gl. op. 1.

družba, v kateri odraščamo. Obdobji, v katerih bi lahko besedila pogosto označili kot »duševna«, sta na primer romantika in moderna.

Podrobneje bom opisala duhovne elemente, saj v strokovnih besedilih največkrat niso ločeni od duševnih. Želela bi opozoriti še na razliko med pojmom religioznost in duhovnost, čeprav je to področje domena sociologov in teologov: religioznost je povezana s konfesionalnostjo, je občutenje, ki ga posameznik goji do Boga ne glede na to, v skladu s katero religijo ga pojmuje. Duhovnost pa pomeni nekaj širšega, občutenje, ki ni nujno povezano z Bogom; tudi ateističen življenjski nazor je z določenega vidika lahko duhoven. Religioznost je torej vedno zvedljiva na odnos z Bogom, za duhovnost pa to ni nujno, čeprav se pojmovna obsega obeh pojmov — kot bo vidno v nadaljevanju — do neke mere prekrivata.

- Duhovno je, ko se oseba povezuje z Vrhovno dušo — Bogom. Po Bhagavad-giti je individualna duša v svoji pravi naravi tesno povezana z njim, le da se tega zaradi materialne pogojenosti pogosto ne zaveda. Ker je Bog duhovna oseba, so z njim povezana čustva (pa naj so pozitivna ali negativna) prav tako duhovna.
- Duhovno je, ko začne človek iskati samega sebe, osmišljati svoje bivanje in s tem večati zadovoljstvo duše, ker je ugotovil, da ni zadovoljen s svojim življenjem, da nikjer ne najde sreče, da mu nekaj manjka, čeprav so potrebe telesa in duha zadovoljene.
- Duhovna je zavezanost življenju in želja po novih spoznanjih, saj duša ni pasivna, prav aktivnost je njena osnovna značilnost.
- Duhovno je, ko oseba razmišlja o smrti kot o nadaljevanju, prehodu v bivanje v novi obliki (ne pa kot koncu obstoja).
- Duhovno je, ko se oseba sprašuje o višjih resnicah, ko išče odgovore na življenjska vprašanja. Najvišja resnica je spoznanje tega, da smo duša in da imamo kot taki duhovne, ne materialne potrebe.

Če posplošim, so duhovni motivi oz. teme izražanje individualnega odnosa do Boga (oz. motivov iz Biblije in drugih svetih spisov), motiv večnosti duše oz. minljivosti telesa, iskanje resnice, stremljenje k individualnosti in duhovna rast. Poenostavljeno rečeno pa so duhovne ideje na primer: le odnos z Bogom daje človeku trajni mir, kljub bolečini se je treba boriti za uveljavitev in oživetev Resnice, v samoti človek občuti svoj pravi jaz in Boga, vsa bitja smo po svoji biti enakovredna, kar sejemo, to žanjemo.

Duhovna besedila se na naših tleh pojavljajo šele od romantike naprej; spomeniki ter besedila iz časa pismenstva in reformacije so seveda povezana z Bogom, toda služila so kot sredstvo za utrjevanje ljudi v veri. Zato seveda ne izpovedujejo globoko duhovne usmerjenosti pisca, temveč imajo predvsem praktičen namen. Tako zanje ni primerno poimenovanje duhovna, temveč kvečjemu verska ali cerkvena literatura. Tendencia človekovega poglobljanja v skrivnosti življenja in stvarstva se bolj intenzivno (in individualistično) pojavi kasneje. V vedno bolj materialistični družbi so bili prav umetniki tisti, ki so iskali višje vrednote in se tako upirali prevladi materializma.

Tako iskanje je v različni meri sicer prisotno pri piscih vseh literarnozgodovinskih obdobjih od romantike naprej (Prešeren, Jenko, Gregorčič, Kette, Murn, Gradnik, Župančič, Sardenko, Anton in France Vodnik, Kosovel, Jarc, Vodušek, Kocbek, Balantič, Udovič, Truhlar), opazno pa je, da je slovenske duhovne poezije po drugi svetovni vojni manj kot v predvojni (glede na politični režim je bila to povsem samoumevna posledica). Duhovne teme sicer ohranjajo krščanski ekspresionisti, intimizem se bolj posveča raziskovanju duševnosti, modernizem načelno zanika tradicijske vrednote, tudi metafizične, zato se v tem času znotraj pesniških opusov pojavi le malo duhovnih pesmi (Krakar, Pavček, Kovič, Strniša, Svetina), postmodernizem pa jih postopoma obuja. Po zatonu komunistične oblasti je pričakovati, da se bodo duhovne teme spet razmahnile, kar bi bila logična posledica splošnega družbenega trenda (razmaha novodobne duhovnosti in ezoterike), na kar kažejo nekatere pesmi mlajših avtorjev (Župan, Kocijančič, Senegačnik).

Dejstvo je, da so na mlajše generacije poleg katoliške religije precej (ali še bolj) močno vplivale druge, predvsem vzhodnjaške religiozne usmeritve (islam, budizem, hinduizem, taoizem), kar je opazno že v poeziji Osojnika, Svetine in pozneje Zupana. Če duhovnost pojmuje kot univerzalno iskanje resnice in smisla človekovega obstoja, se doživljanje in izpovedovanje duhovnih občutij načelno ne more bistveno razlikovati glede na to, katero duhovno vizijo je posameznik privzel kot pomemben del svojega življenjskega nazora, določene razlike pa prav gotovo so. Mnoge vzhodne religije (za razliko od krščanske) namreč ne prinašajo ideje osebnega, antropomorfne Boga (do katerega mora človek gojiti strahospoštovanje), temveč jim ta predstavlja nekakšno kozmično, panteistično oz. animistično zavest (panteizem je v slovenski poeziji prisoten na primer že pri Udoviču in Strniši), nekatere pa ga celo zanikajo. Z zdravo religioznega vidika bi lahko zaključili, da je odnos duše z Bogom mogoče vzpostavljati na nešteto načinov in posameznik pač izbere tistega, ki mu je najbližji. Zato bi bilo pričakovati, da bodo mladi pesniki, ki so pripadniki nekrščanskih duhovnih tradicij ali povsem samostojni iskalci resnice, prinesli v slovensko poezijo nova stališča do Boga in duhovnega življenja.

Duhovnost v poeziji

Človekov odnos z Bogom je ena pogostejših in najizrazitejših duhovnih tem, ki je eksplicitno ali implicitno prisotna v mnogih besedilih vseh vrst in žanrov. Kljub temu je literarni zgodovinarji oz. teoretiki običajno niso podrobneje analizirali in so Boga omenjali bolj splošno, navadno neteistično (zaradi osebnega ateističnega stališča ali družbene nesprejemljivosti tovrstnih tem). V *Bhagavad-giti* zasledimo pojasnilo, da se ljudje obračajo na Boga iz štirih razlogov: zaradi nesreče, želje po materialni koristi, radovednosti ali želje po spoznanju sebe in Boga.⁹ France Pibernik v spremni besedi k antologiji *Slovenska duhovna pesem*¹⁰ ugotavlja, da je pri slovenskih pesnikih mogoče prepoznati vse tri razsežnosti posameznikovega odnosa do Boga, konfesionalno, agnostično in ateistično. V zvezi s tem že France Vodnik v spremni besedi k antologiji *Slovenska religiozna lirika* pojasnjuje: »Religioznost, ki se nam razodeva iz teh pesmi, je zdaj bogonajditeljska, harmonična, optimistična in krščansko vedra, zdaj bogoiskateljska, polna dvoma, globoko tragična.«¹¹ Pesmi, povezane z Bogom, tako niso vedno optimistične hvalnice Vsevišnjega bitja, temveč tudi negotova poizvedovanja, polna dvomov, zanikanja, tragike; samo skozi dvom in iskanje se človek namreč približa do resnice. Za ilustracijo navajam nekaj pesmi avtorjev različnih obdobj, ki naj ponazorijo različne otenke odnosa do Boga, še dosti več pa jih je moč najti v obeh omenjenih antologijah.

Za poezijo Dragotina Ketteja je značilno, da pogosteje kot iz razumske miselne slike o svetu izhaja iz intuicije. Pibernik piše: »Kette je v znamenitem ciklu *Moj Bog* izpovedal vsaj svojo globoko željo po spoznavanju božjega bstva, svoje hrepenenje po duhovnih višavah, kjer bi bilo mogoče ta svet pojmovati povsem drugače kot sredi povprečne vsakdanjosti.«¹² Tretja pesem iz cikla izpostavlja eno pogostih situacij: mlad človek se je iz takih ali drugačnih razlogov odvrnil od Boga, v nekem trenutku pa spozna, da le ne more živeti brez tega odnosa. Ponižno, z iskreno prošnjo se obrne na Vsevišnjega in skesano prosi, naj ga sprejme v svoje zavetje. Taka pesem je primer popolne predanosti Bogu, tako rekoč molitev.

*O Bog, svetlobe, stvarnik harmonije,
tvoj izgubljeni sin je zopet tu;*

⁹ Prabhupada, *Bhagavad-gita*, 335.

¹⁰ *Slovenska duhovna pesem*; Od Prešerna do danes (2001). Ur. France Pibernik. Ljubljana: KUD Logos.

¹¹ *Slovenska religiozna lirika* (1980). Ur. France Vodnik. Celje: Mohorjeva družba.

¹² Gl. op. 10.

*o, daj mu izgrešenega miru
v bližini svoje svete domačije!*

*O, naj mu žarek milosti zasije
v tem osamelem, osamelem dnu
srca in duše, da po dvojnem zlu
zapoje zopet prejšnje melodije!*

*Glej, menil sem, da mogel bi živeti
brez tebe kdaj, brez svojega Boga;
a naj li rastejo vonljivi cveti*

*brez sonca sredi jasnega neba?
Zato prešini me, o Bog, zaneti
mi večni, žarki ogenj v dnu srca!*

Za ves opus krščanskega ekspresionista Franceta Vodnika je značilno posvečanje duhovnim temam, zlasti zbirka *Borivec z Bogom* pa prinaša spopadanje z vprašanji, ki so vznemirjala razmišljajoče kristjane predvojnega časa. Že na začetku istoimenske pesmi izrazi strah pred Bogom in željo, da bi se skril pred njim, saj se počuti ničvrednega in majhnega. Takoj v nadaljevanju pride do paradoksa — Boga kljub strahu nenehno išče, ga goreče prosi za odrešitev. Ko pa je njegova želja uslišana, se v njem prebudi upornik, ki noče usmiljenja in tolažbe, temveč se hoče s svojim dobrotnikom boriti. Njegovo stališče do Boga preskoči iz ene dimenzije v drugo: najprej ga doživlja kot toplo, ljubeče bitje, po katerem hrepeni, toda prav ta brezvzročna dobrota vzbudi v njem občutje nemoči, česar človekov ego, ki želi biti samozadosten, ne more prenesti, zato ranljivost zamenja z navidezno (seveda sizifovsko) upornostjo. Kljub temu stalnemu boju pa se zaveda svoje večne povezanosti z Bogom. V nasprotju s prejšnjo pesmijo lirski subjekt svojega odnosa do Boga torej ne doživlja kot nekaj absolutno harmoničnega, temveč ga problematizira in si s tem jemlje pravico, da distancirano strahospoštovanje, značilno za krščansko doktrino, zamenja z nagovorom Boga kot nekoga sebi enakega.

*Moj Bog,
kako strah me je Tvojega imena,
v nič kot zlato topim se v blešku Tvojega plamena!
Bežim pred tabo, da se skrijem.*

*Moj Bog,
katerikoli kraj obiščem,
na vseh cestah le Tebe iščem,
v samotah truden k Tebi vpijem,
da me v bolestitih utešiš, odrešiš.*

*Še trepetam, zrušen od prošnji in solza,
v dobroti majhen ves
se k meni sklanjaš Ti, neskončni Bog —
glej, že se v meni prebudi je upornik
in noče usmiljenja
in noče tolažbe več!
Kot da sva enaka si, potegnem meč,
Da se z Gospodom vojskinih trum borim,
O jaz se nikoli ne umirim!*

*Moj Bog,
Ti tam si, tukaj jaz,
čeprav se umika prostor in izginja čas,
ko Ti se v mojih, jaz v objemu Tvojih najdem rok.*

Spet drugačen je pogled na Boga v pesmi *Galjot* Gregorja Strniše. Za Strnišo je značilno pojmovanje Zemlje in človeka kot dela vesolja, kar vodi v specifično pojmovanje transcendence. Središče njegovega nazora ni bog, zlasti ne bog z antropomorfni lastnostmi; njegova vesoljska zavest je v bližini animizma in panteizma. V ozadju nenehno deluje napeto, če ne že travmatično razmerje med objektivno danostjo in pesnikovo osebno projekcijo sveta, ki se razvije v »vesoljno« zavest kot podlago negacije antropocentrizma in vsakršnega subjektivizma. Bog v pesmi ni pisan z veliko začetnico in že to kaže na drugačno stališče v primerjavi na primer s pesniki krščanskega ekspresionizma. Ti so v skladu s krščansko religijo nekako samoumevno sprejemali dejstvo, da je Bog pač ime vsevišnje osebe, medtem ko to v času modernizma, ko prevladuje ateistični nazor, ni več tako samoumevno. Bog je le potencialno obstoječe mitološko bitje, za katerega Strniša ugotavlja, da ga pravzaprav še nihče ni videl (logična posledica je dvom v njegov obstoj), v skladu s panteističnim nazorom pa ga povezuje z naravo.

*Pomladni bog je skrit pod zemljo
in zemlja s temnimi očmi
strmi v tenko kovano strelo,
ki jo bog v pesteh drži.*

*Njegov obraz je lep kot praprost,
iz sto in sto zelenih čipk.
Na prsih ima levo masko
in prst zatiska mu oči.*

*Bog spi globoko v težki prsti.
Zunaj aprilski dež rosi.
Je bog zelenja in bog mrtvih.
Nobeden ga še videl ni.*

Tema človekovega odnosa do Boga se kaže tudi pri pesnikih najmlajše generacije. Ob tem ugotavljam, da pri tovrstni poeziji na prvi pogled težko presodimo, iz katerega obdobja je. Pesniki različnih generacij namreč izpovedujejo zelo podobna občutja, kar potrjuje tezo, da je odnos duše in Boga nekaj večnega, nadčasovnega, kar se razvija po posebnih zakonitostih. Avtor Gregor Kocijančič, ki si tudi sicer prizadeva za sintezo postmodernega mišljenja in krščanskega duhovnega izročila, se v pesmi *Božje ime* dotakne enega pogostih vprašanj, ki se zastavljajo iskreno išočim posameznikom. Začuti, da pristen Bog morda ni tak, kot ga predstavljajo posredniki, *tretji*, ki stojijo med njim in posameznikom, in ugotavlja, da do njega sploh nima osebnega odnosa, temveč le sprejema predpisane vzorce čutenja in razmišljanja. Kocijančič sluti, da je Bog več kot samo Ime, da je neomejen in neopisljiv z besedami. Tovrstno spoznanje je na stopnji mističnega odnosa do Boga, ki se ne podreja konfesionalnosti in je za razliko od kvazireligioznosti blizu avtentičnemu, individualnemu odnosu duše in Boga.

*Kako Te izreči,
Ime,
brez tretjega?
Brez šuma in zemlje,
brez prevare in obljud?
Kako te izreči,
da ne boš Ime?*

Že pri naštevanju duhovnih motivov oz. tem sem omenila, da niso duhovne samo pesmi, v katerih se avtor eksplicitno ukvarja s problematiko Boga, ampak tudi tiste, ki se posvečajo iskanju človekovega bistva, odkrivanju njegove prave identitete, smisla obstoja.

V poeziji Srečka Kosovela je kljub poudarku na socialni tematiki tudi precejšen delež duhovnih pesmi, ki so pogosto povezane z doživljanjem Krasa. Kljub mladosti tega pesnika je v njegovi poeziji neverjetno veliko zrelih spoznanj, ki bi jih pripisali precej starejšemu, izkušenemu človeku. Duhovna spoznanja namreč pogosto ne izhajajo iz učenosti, temveč bolj iz intuicije, občutka. Kosovelu kot pesniku je bila kontemplacija nekaj povsem spontanega, zato ni čudno, da se v pesmih odraža tako visoka stopnja duhovne zrelosti. Njegov odnos do Boga (in življenja nasploh) je izredno dinamičen, saj kaže razpon od skepse preko želje po spoznanju Boga do iskrene vere, precej pa je tudi pesmi, kjer razmišlja o duhovnem vidiku življenja na drugačen način, nepovezano z Bogom.

V prvih dveh kiticah pesmi *Od tega življenja* Kosovel izraža obup nad življenjem, v zadnjih dveh pa razmišlja o ključnih življenjskih vprašanjih. Sluti namreč, da je nekaj v nas neumrljivo, nesmrtno, naša energija od nekod prihaja in omogoča čustvovanje, mišljenje in upanje. Odgovori niso jasni, vse ostaja samo slutnja, med drugim tudi občutek večnosti (ki je upravičen, saj duša je večna in zato spontano hrepenimo po življenju in se izogibamo propadu). Vse te misli, dvomi, neodgovorjena vprašanja človeka težijo, drugi mu ne morejo pomagati, zato se *zapre vase in hoče drugam*. Tako iskanje odgovorov je duhovno, saj se dogaja v povezavi z interesom duše, ne telesa, in terja resnico, tudi če bi to pomenilo trpljenje za telo in duha.

/.../

*Rad bi le vedel, kaj je življenje,
ko čutiš v sebi nesmrtni vzgon,
ko pride pomlad, sokov kipenje,
rad raseš in misliš, da ni vse zastoj.*

*In slutiš smeri uri, dnevu in veku
in kot da se v večnost stekaš sam,
a utehe ne najdeš pri človeku,
zapreš se vase in hočeš drugam.*

Za pesništvo Edvarda Kocbeka je značilno, da je tematika konstantno odprta v velika nasprotja: k veri in dvomu, smislu in absurdu; že v njegovi partizanski liriki najdemo vse, od globoke osebne skladnosti z uporom pa do položajev izvrženosti, tesnobe, nasilja in groze. Kocbekova odločitev za revolucijo poteka v privzdignjenem obrednem vzdušju, uporništvu je pri njem povezano z religioznostjo. Včasih pa zanj udeležba v tem velikem dogajanju izgubi smisel in takrat se odpre nihilizmu in absurdu, toda tej odtujitvi se takoj pridruži upor proti njima. V poznejši zbirki *Žerjavica* je glavna smer tavanja, iz katerega pesnik išče izgubljeno skladnost, obrnjena v transcendenco, kjer ga čakajo trenutki bežnih katarz. Sčasoma religiozna idealiteta, na katero se je opiral prej, prehaja v izrazito subjektivistično, personalistično idealiteto, ki je oprta na moč lastnega jaza. To ponazarja pesem *Molitev*, ki pa nima vsebine klasične molitve: ne obrača se namreč na Boga, ampak ugotavlja dejstva o svojem obstoju. Poudari večnost človekovega »jaza«, zaradi česar smo obstajali v preteklosti in bomo tudi v prihodnosti, saj je duša neumrljiva. Prav zaradi tega odločno razglša, da je človek nekaj posebnega, dragocenega in *neskončno več od niča*.

/.../

*In vendar
moram reči:
sem
in bil sem
in bom,
in zato sem več od pozabljanja,
neizmerno več od zanikanja,
neskončno več od niča.*

Vse je večno,
kar nastane,
rojstvo je močnejše
od smrti,
vztrajnejše
od obupa in samote,
silnejše
od hrupa in greha,
slovesnejše
od zavrženosti.

Nikoli
ne bom prenehal biti.
Nikoli.
Amen.

Pibernik ugotavlja, da je Jože Udovič v povojnem času imponiral s pesmimi, ki jih je postavil na mejo med religioznim in svetnim. Stalnica njegove poezije je napeta disonanca med dvema nasprotjema pesnikove eksistence: med bivanjem v temno razkrojenem in bivanjem v urejenem, svetlem prostoru. Zanosna stanja prebujanja iz mraka včasih učinkujejo himnično, za njim pa je opazno panteistično občutje sveta. Ena izmed njegovih duhovno orientiranih pesmi je pesem *Glasovi konca*, v kateri razmišlja o smrti. Smrt je sicer zelo pogost motiv v vseh literarnih obdobjih, kljub temu pa bi bilo površno trditi, da je ta tema vedno duhovna. Smrt je z dušo povezana le posredno, saj je uničenje telesa tudi za dušo zelo intenzivna izkušnja. Duhovna je predvsem takrat, ko jo avtor pojmuje kot nadaljevanje, kot prehod in bivanje v novi obliki, torej kvečjemu kot konec bivanja v tem telesu, ne pa kot konec obstoja. Na tak način se z njo ukvarja Udovič, saj ugiba, v kakšnem prostoru se znajdemo, *ko zadonijo glasovi konca*.

*Ko zadonijo glasovi konca
med neprijaznimi stenami,
kakšni so odsevi tedaj?
Se steklo zraka zdrobi
in potone v praznino
zadnji oblak —*

*ali v neskončnem prostoru
visijo črni zastori,
ki jih ziblje vihar —
mineva strašna prvina luči
in razpade v prah,
ali na oči pada
sežgana bližina in jih slepi —*

*ali hodiš proti drevesu,
ki se razodeva v novi deželi,
ali proti neograjenemu vrtu,
ki ga od zmeraj poznaš —
ali se kruši vlažno kamenje
z visokih grozečih sten
in si iščeš pot med njim —
/.../*

Razločevanje pojmov duh in duša ter duhovnost in duševnost omogoča natančnejše izražanje na mnogih področjih, tako v literarni teoriji in interpretaciji leposlovja kot v vsakdanjem življenju.

Morda kdo meni, da strogo razmejevanje pomenskega polja *duhovnosti* ni smiselno. Duševna in duhovna komponenta človeka sta dejansko zelo tesno povezani in ju je težko razločevati; za tiste, ki se ne strinjajo s predstavljenim pogledom na dušo oz. a priori ne priznavajo obstoja duše, pa je že samo razpravljanje o tej temi nerelevantno. Dodatna težava pri iskanju enotnega izhodišča raziskovanja duhovnosti je subjektivnost, ki se ji raziskovalec te teme težko popolnoma izogne, saj je duhovnost načeloma močno povezana s subjektivnimi izkušnjami. Zavedam se, da je zato pri proučevanju te teme težko zavzeti absolutno objektivno stališče, vendar to ne pomeni, da subjektivnost in objektivnost ne moreta soobstajati v preseganju relativnosti in doseganju absoluta; veliko je prostora za vzajemen razvoj. »Dokler nam ni dosegljiva absolutna resnica, se moramo zadovoljiti s tem, da relativne resnice popravljajo druga drugo, in tudi zbrati dovolj poguma, da priznamo enostranskost/.«¹³

...nala energija od nekega prihaja in ...
...vse ostaja samo shajajo, med drugim tudi občutek večnosti (ki je upravičen, saj je ...
...spontano hrepenenje po bližnjem in se krogobmo propadajo). Vse te misli, ...
...vprašanja človeka izajo, drugi mu ne morejo pomagati, zato se ...
...Hermes, vstopa v ...
...med religioznim in svetnim. Spetna njegova ...
...nasprotna postojnost: med bivanjem v temno razkošen in bivanjem v urejenem, ...
...svetlem prostoru. Zaradi stajanja prebujanja iz mrtve večni učinki ...
...opazno partizanstvo občute svetla. Ena kated njegovi dušni ...
...Glasovi konca v kateri razmisli o smrti. Smrt je sicer zelo pogost ...
...kljub temu pa bi bilo povsem trdit, da je in tema vedno ...
...pozorno, saj je uničenje telesa tudi za dušo zelo intenzivno ...
...ko jo avtor pojmuje kot nadaljevanje, kot prehod in bivanje v novi obliki, torej kvečjemu kot konec ...
...bivanja v tem telesu, ne pa kot konec obstoja. Na tak način ...
...katekum prostora se zbirajo, ko zadržijo glasovi konca, ...

Za pesništvo Edvarda Kocnika je značilno, da je tematika konstantna ...
...veri in dvomu, smisla in absurda v ...
...skladnosti z uporabo pa do poljubne izvirnosti, temobe in ...
...religioznosti. Včasih pa ...

Metka Peserl

UDK 821.163.6.09-1:23/28

SUMMARY

SPIRITUALITY IN LITERATURE

Study of the ancient Greek (Socrates) and Indian (Bhagavad-gita) texts, which conceive the human being as consisting of three components, namely the body, the mind and the spirit, allows the conclusion that although these three are practically inseparable there is at least a theoretical possibility to explain them separately. Definition of the soul (and the processes related to it) makes the use of the term »spiritual« more specific, setting it apart from other terms that are often used synonymously. In the second part of the paper, some spiritual

themes and motives are presented (expressing one's individual relationship with God, the eternal nature of the soul as opposed to the transitory nature of the body, search for truth or dedication to spiritual growth, striving to achieve individuality), illustrated by interpretation of examples from Slovene poetry. The author finds that spiritual texts only began to emerge in the Slovene language in the period of romanticism. She also gives some reasons why spirituality is less prominent in the post-World-War-II literature.

¹³ V. E. Frankl (1994). Zdravnik in duša. Celje: Mohorjeva družba, 10.